

ВАЛЕРІЯ КОЗЛОВСЬКА.

ЗНАЧІННЯ ПРОФ. В. Б. АНТОНОВИЧА В УКРАЇНСЬКІЙ АРХЕОЛОГІЇ.

На весні 1928 року минуло 20 років, одколи помер визначний український учений проф. Володимир Воніфатієвич Антонович. В історії української науки його ім'я зв'язане з студіями в галузях історії, археології, етнографії, історичної географії, нумізматики та інших дисциплін. Його цілком справедливо вважають за визначного історика другої половини XIX ст., проте не менш він відомий, як археолог, і для вивчення української археології він зробив так багато, що його мають за основоположника цієї наукової дисципліни.

Початок вивчення української старовини можна зв'язувати з кінцем XVIII та початком XIX ст. Археологія в розумінні того часу мала широкий зміст—вона охоплювала збирання старовинних речей і взагалі інтереси до всього старого, включаючи сюди речі мистецького характеру та стародруки.

На початку XIX ст. на Україні ці інтереси скупчуються навкруги двох центрів, а в них найбільш визначається зацікавлення місцевою старовиною.—На півдні України, в Одесі, року 1825 виникає Музей ¹⁾, що стає осередком інтересів до класичної старовини Чорноморського узбережжя та Криму. У північній частині України, в Києві, за тих самих часів виникає зацікавлення місцевою старовиною, яке згодом широко розгортається. Цьому сприяли різні земляні роботи, зв'язані з зростанням міста. Будували нові будинки, прокладали вулиці, зрізували старі вали, що колись оточували місто, і натрапляли на фундаменти давніх будов, знаходили окремі речі, іноді цінні скарби ²⁾.—Звичайно всі ці знахідки з давнього минулого Києва притягали до себе увагу населення. Серед різних груп людности утворювався ширший інтерес до збирання старовини. Звичайно, все це були аматори й їх зацікавлення старовиною набирало того-ж аматорського характеру. Збереглись навіть вказівки за деякі спроби аматорських розкопів. Напр., року 1814 розкопано могили біля Вінгорода, року 1816 київська аматорка старовини Турчанинова

¹⁾ За найдавніший Музей на північних берегах Чорноморського узбережжя треба вважати Музей Теодосії, закладений р. 1811.

²⁾ Напр., скарб срібних монет та золотих речей, знайдений року 1787 в яру, де пізніше прокладено вулицю Хрещатик. Скарб 1824 року, знайдений біля Михайлівського монастиря. Обидва скарби загинули. Н. Кондаковъ „Русскіе клады“, СПб. ст. 96.

власним коштом розкопала рештки фундаменту давньої церкви у Вишгороді²⁾.

Приблизно того-ж таки часу М. Берлінський склав свій історично-топографічний опис Києва. До 20-х—40-х р.р. XIX ст. належить діяльність у Києві аматора старовини К. Лохвицького. Він мав од місцевої влади дозвіл на шукання старовинних пам'яток і це право широко використовував. А саме: року 1824 він брав участь у розкопах фундаментів старої Десятинної церкви, переведених коштом та під доглядом Євгенія Болховитинова, знавця старовини; у р.р. 1832—33 він розчистив засипані року 1750 руїни Золотої Брами; року 1834 копав на схилах Андріївської гори та по інших місцях старого Києва. Проте в свої інтереси до старовини він вносив чимало фантазії, иноді доходячи до курйозів.

Новий крок що-до вивчання української старовини був зв'язаний з утворенням року 1835 при молодому Київському університеті «Временного Комітета для изысканія древностей»³⁾.—До його складу увійшли: відомий М. Максимович, що був тоді за ректора університету, дехто з професорів, а також київські аматори старовини—Анненків, М. Берлінський, К. Лохвицький. Комітет зробив критичну оцінку попередніх «дослідів» Лохвицького й ухвалив надалі досліджувати окремі місця Києва тільки після всебічного обговорення. За клопотанням згаданого Комітету року 1836 при Київському університеті влаштовано Музей, а керувати ним доручено К. Лохвицькому; і в оцю справу цей аматор вніс також свій елемент фантазії. Напр., він уважав за потрібне переходити в Музей такі експонати, як «пшеницю Андрія Первозваного»⁴⁾. Абсолютна відсутність у Лохвицького наукового розуміння справи примусила Тимчасовий Комітет року 1838 доручити завідування Музеем—проф. О. І. Ставровському. Університетський Музей поволи стає осередком, де скупчується археологічний матеріал не з самого Києва, але й з інших місць території України. З кінця 30-х р.р. переводять низку дослідів, як завідувачі Музеем, так і інші київські дослідники. Розкопи того часу обмежуються переважно територією Києва, або його близькими околицями. Напр., у кінці 30-х та в 40-х р.р. проф. Ставровський копав на території давнього Києва,—у садбі Корольова (пізніш сад Трубецького) поблизу Андріївської церкви, за мурами Софії (льохи), на схилах Михайлівської гори. Року 1844 він розкопує могилу Воронову біля Вишгороду. В кінці 30-х р.р. аматор старовини Анненків копав за мурами Михайлівського монастиря, а також у м. Переяслові. У 40-х р.р.

¹⁾ Н. Закревскій „Описание Киева“, т. I, Москва, 1868, ст. 262.

²⁾ Цей Комітет ліквідовано року 1845. Функції його що-до археологічних дослідів та охорони пам'яток старовини перейшли до „Временной Комиссии для разбора древних актов“, заснованої року 1843. В. В. Антонович — „Музей древностей“ — Историко статистич зап объ ученых и учебно-вспомогательных учреждениях унверс. Св. Владимира, К., 1884, ст. 62—63.

³⁾ Ibidem, ст. 66.

проф. Іванішев переводить розкопи могил: Переп'ятихи (на р. Ротку), Оленівки, Трьох братів та могили на Білокняжому полі між р.р. Вітою та Стугною на Київщині. На розкопах могили Переп'ятихи був присутній Т. Г. Шевченко; він намалював олійними фарбами розріз цієї могили. Піотровський копав могили в Овруцькому повіті на Волині. Завідувач університетським музеєм проф. Волошинський у 50-х та початку 60-х р.р. розкопував могили в с.с. Янковичах, Бугаївці, Кошоватій, Миколаївці, Совках та Жилінах на Київщині. З усіх наведених розкопів тільки розкопи Іванішева можна мати за цілком наукові досліді—вони виявили певний тип поховання. Інші розкопи мали тільки характер здобування речей; до того-ж ані щоденників, ані заміток за них не подано¹⁾.

Інтерес до старовини в кінці першої половини XIX ст. поширюється. Її відомості, що дехто з знавців старовини збирав археологічні речі. Напр., відома збірка І. І. Фундуклея, що складалася переважно з речей з Київщини; власник подарував її на початку 50-х р.р. Археологічному Музеєві Київського університету.

Отже, як згадувано, в історії археології на Україні у 1-ій половині XIX ст. було 2 центри. В одному з них, на півдні, розгортається інтерес до класичної старовини, у другому—в північній частині—(Київ) виникає зацікавлення українською старовиною в широкому розумінні цього слова. Дослідники звертають увагу вже на могили. Зацікавлення це має або аматорський характер, або науковий. Особливо яскраво в науковій розробці археологічних питань того часу виступає М. Максимович,—діяльність його в цій галузі відзначив проф. Володимир Антонович у промові на засіданні, присвяченому пам'яті Максимовича²⁾.

Розвиток інтересів до старовини на Україні йшов своїм шляхом без ближчого зв'язку з загальним напрямком інтересів до археології в Росії. І тут, у Росії, в студіях старовини було зацікавлення класичною старовиною, очевидно, під впливом аналогічних студій у Західній Європі. Початок 50-х р.р. у Росії вніс певні зміни в інтереси археологічної науки. Разом із зацікавленням класичною старовиною починається студіювання в інших археологічних пам'яток, а саме могил. У цих дослідіх визначилась діяльність відомого російського археолога О. С. Уварова. Року 1863 він утворив «Московское Археологическое Общество», а 1869 року скликав у Москві перший Археологічний З'їзд, що дав початок низці Археологічних З'їздів у тодішній Росії.

За представника української археологічної науки на першому з'їзді мав бути ректор Київського університету проф. Максимович. Проте через хворобу він не приїхав на з'їзд, тільки послав на обговорення з'їзду свою роботу про скитські бронзові площинки (вістря на стріли) з Полтавщини.

¹⁾ Проф. Влад. Антонович. „Музей древностей“, — Зап. обь учен. и учебно-вспом. учрежд. ун. св. Влад. (1834—1884), К., 1884, ст. 69—71.

²⁾ Записки Ю.-Зап. Отд. Русск. Геогр. Общ., т. I, К., 1874, ст. 79.

Археологічні з'їзди об'єднали дослідників та внесли певну плановість та науковість у вивчення матеріальної культури Східньої Європи.

Ось у цей період археологічної науки на її терені з'являється яскрава постать проф. Володимира Боніфатієвича Антоновича. Уперше з його ім'ям в галузі цієї наукової дисципліни ми зустрічаємось на 2-му Археологічному З'їзді, куди його делеговано від Київського університету, і де він подав свою класифікацію давніх могил української території. У цій новій для нього науковій галузі Володимир Антонович виступає відомий вже, як талановитий, працездатний та обережний щодо висновків історик. Оці-от цінні для дослідника риси він уніс і в свої археологічні студії.

Медичне підготування (В. Б. закінчив медичний факультет Київського університету) сприяло тому, що в нього визначився виразний інтерес до антропології. Року 1879 він брав участь в Антропологічній Виставці у Москві, де подав матеріал з розкопів могил Клівщини, а в 80-х рр., під час свого перебування в Парижі, В. Антонович працював в Антропологічному Інституті під керівництвом проф. Тонінара. Отже в зв'язку з цим інтересом В. Антонович фіксував увагу на антропологічному матеріалі з своїх розкопів, подаючи цінні зауваження щодо нього. Напр., у «Трудах VI Арх. С.» в статті про подільські скельні печери, або в праці про деревлянські могили то-що. В університетському музеї зберховувалась велика збірка черепів з його розкопів.

В. Антонович цікавився також антропологією і в широкому розумінні. За це промовляють кілька рецензій на антропологічні видання (напр., на «Повідомлення про праці Антрополог. відд. при Крак. Акад. Наук», на «Дневник антрополог. Отд. при Московск. у-гъ» то-що), а також стаття В. Антоновича «Три національні народні типи», підписана його псевдонімом «Низенко», в основу якої покладено антропологічні риси 3-х національностей—російської, української та польської. Та й свої автобіографічні записки В. Антонович починає з відділу «Антропологія», де торкається теорії антропологічного атавізму¹⁾.

У галузі передісторії та археології В. Антонович не залишав без уваги жадної цікавої знахідки, жадного виявлення чогось нового, не кажучи вже про його власні дослідження, які внесли багато цінного в археологічну науку. Тому-ото я коротко огляну різні доби в хронологічній послідовності, у вивченні яких В. Антонович брав більшу або меншу участь.

На початку 80-х рр. у Східній Європі були відомі 4 палеолітичні стації, а саме: в Росії—в околицях с. Карачарова, Володим. губ. та у с. Костенках—Воронізької губ.; на Україні—у с. Гонцях на Полтавщині та на березі Дністра в околицях Кам'янця. В. Антонович брав участь у розкопах Карачарівської стації (року 1874) О. С. Уварова,

¹⁾ Вол. Антонович. — «Автобіографічні записки» Літер.-Науков. Вістник, Київ—Львів, 1908 р., кн. VII.

а року 1884 під час археологічної екскурсії для Одеського Археологічного З'їзду В. Антонович знайшов у м. Студениці на Поділлі (кол. Ушицького пов.) у розмитому водою яру, в верстві дилувіальної ріни, окремі кістки та ікла мамута разом з кількома кремінними відбивними знаряддями. Детальніше цю нову палеолітичну стацію не досліджувано. Року 1893 В. В. Хвойка виявив у Києві на Подолі нову палеолітичну стацію і в зв'язку з тим не раз звертався до В. Антоновича, який кілька разів з початку розкопів був на них. Проте палеолітична доба ближче не притягала до себе його уваги. За часів свого перебування за кордоном В. Антонович ближче ознайомився з французьким палеолітом і в своєму курсі археології, що він його викладав студентам 1890 року, висловив свою думку щодо класифікації палеоліту Мортільє, характеризуючи її, як класифікацію нестійку, базовану виключно на характері місцевих французьких знахідок, типи яких визначено суб'єктивно, чому, на його гадку, не можна знахідки інших країн розкласти за цією класифікацією.

У галузі неоліту В. Антонович перший звернув увагу на печери української території і почав наукове студювання їх. На підставі геологічних даних він поділив їх на штучні льосові (Дніпрянські) і на природні скельні (Дністрианські). Оглянувши одні та другі він констатував цілу низку печер на Дніпрянських високостях від Межигір'я до Роси, а 1876 року йому пощастило дослідити в Києві одну печеру, що ще не порушували шукачі скарбів. Скельні печери він студював на Волині та Поділлі у 80-х р.р. До наших часів у Східній Європі він є єдиний дослідник, що науково озброєний підійшов до студювання цих цікавих археологічних пам'яток і перевів реєстрацію їх. Пізніші розкопи окремих печер—у Китаєві та в Києві (Звіринецькі) неможна мати за наукові дослід.

Щодо інших неолітичних пам'яток, то В. Антонович разом з Уваровим та Поляковим досліджував у 70-х р.р. Оцькі (кол. Муромського повіту) неолітичні стації. Багато уваги віддав він також неоліту Волини. Вистудювавши величезну кількість археологічних пам'яток цієї доби й їх географічне становище, В. Антонович поділив їх на стації, городища та могили (останні двох типів—кисти з спаленням та могили з корченими нефарбованими кістяками).

В розкопах у галузі Трипільської культури В. Антонович не брав участі. В своїх лекціях з археології 1890 р. він ще не згадує за цю культуру. Проте деякі відомості за окремі знахідки, характерні для неї, він мав до початку 90-х р.р., коли ще В. Хвойка не виявив саме археологічне джерело цих окремих знахідок у вигляді «точків» і не зазначив два керамічні варіанти цієї культури. Отже в своєму огляді археологічних знахідок Києва та Київщини за р. 1876 В. Антонович занотував «весьма оригинальную археологическую находку» в м. Романівці на Сквирщині в садбі Вольмана, що складалася з глиняних фігурок, посуду та цеглин. Речі ці Вольман передав аматорові старовини Кибальчичеві. Року

1892 В. Антонович разом з Ч. І. Зборовським копав на Поділлі скитські могили, які де-не-де наверстувались на точки Трипільської культури; тут зібрано фрагменти з посуду Трипільської культури, а фігурки та цілі посудки (напр., з с. Керничок, Балтського повіту на Поділлі ¹⁾) експоновано на виставці XI Археологічного З'їзду в Києві 1899 р. У каталозі цієї виставки підкреслено аналогію цих речей з Хвойчиними знахідками у с. Халеп'ї і з васильківськими—Абази. Датовано їх кінцем неолітичної доби та тими часами, коли з'явилися скити в південно-руській країні ²⁾. Хвойчині знахідки Трипільської культури у Києві В. Антонович коротко зазначив у своїх доповідях—«О раскопках В. В. Хвойки по Кирилловской ул.» р. 1895 ³⁾ та на X Археологічному З'їзді в доповіді «Памятники каменного вѣка, найденные въ Киевѣ въ теченіи послѣднихъ лѣтъ». Тут він висловив дуже цінну гадку про те, що мальована кераміка могла виникнути на Наддністрянщині. Року 1898, на зборах Київського Т-ва Нестора Літописця він повніше доповів про розкопи В. В. Хвойки в околицях м. Трипілья, підкресливши, що В. Хвойці пощастило виявити такі речі, які ще ніхто не знаходив під час розкопів на терені тодішньої Росії. Культуру цю В. Антонович у цій же доповіді датував кінцем кам'яної і початком металевої доби та вважав її за малоазійську культуру, що була попередниця елінейської та скитської культурам. Тут він навіть також паралель із стаціями Східньої Галичини, що їх виявили члени Краківської Академії, і зазначив, що призначення точок незрозуміле. Ось оці зауваження В. Антоновича що-до Трипільської культури цікаво згадати тепер, коли широкий інтерес до неї виник не тільки в нас у Радянській Республіці, але й за кордоном. Зауваження ці також виправляють деякі неточності в питанні про історію відкриття Трипільської культури, що тепер подекуди існують.

З інших неолітичних культур В. Антонович цікавився добою корчівних (питання про пофарбування небіжчиків).

Що-до бронзової доби, то В. Антонович визнавав її тільки для «окраїн» тодішньої Росії (на Північному Сході, на схилах Урала, у північному Сибіру, Кавказі, Польщі, на узбережжі Чорного моря), для території України він уважав існування цього періоду за неневи. Думка ця окреслена також у його доповіді за бронзові знаряддя, знайдені на Київщині. Тут він висловився за те, що незначна кількість бронзових речей, знайдених на Київщині, північній Полтавщині та південній Чернігівщині виявляє заносний характер цих речей,—їх залишили народи, що проходили цією територією ⁴⁾. У своїй доповіді на IX Археологічному

¹⁾ Відомості ці ласкаво подала мені К. М. Мельник-Антонович; за це складаю їй щире подяку.

²⁾ „Каталогъ выставки XI Арх. Съѣзда“, К., 1899, ст. 144—145.

³⁾ Чт. О-на Нест. Лѣт., кн. XI, К., 1896, ст. 8—11.

⁴⁾ Доп. В. В. Антоновича „О бронзовыхъ орудіяхъ, найденныхъ въ предѣлахъ Киевской губ.“. Чт. О-на Н. Лѣт., кн. 5, 1891, ст. 4—5.

З'їзді про бронзову добу В. Антонович висловив гадку, що на території тодішньої Росії залізна доба нашарувалась просто на кам'яну. Проте впливи сусідніх бронзових культур почувалися на російській території й шли з 2-х центрів—1) із сходу—це культура центрально-азійська і 2) з заходу—це бронзова культура передньо-азійська, що досягла задньої Європи, а звідсіля посунулась на схід¹⁾.

Найбільше зробив В. Антонович у галузі вивчення могил. Саме студювання цих археологічних пам'яток він поставив на науковий ґрунт і подав свою класифікацію їх. Він зазначає, що вивчати ці пам'ятки треба після певного підготування, а саме попередю треба визначити географічне розташування могил, зазначити як плануються вони (реферат про могили півд.-зах. краю, що його В. Антонович зачитав р. 1871 на II Археологічному З'їзді).

На III Археологічному З'їзді В. Антонович брав найближчу участь у Комісії, якій доручено виробити інструкцію що-до розкопів могил, а в своїх лекціях з археології (1890 р.) він присвятив могилам цілий розділ. Тут він звернув увагу на їх зверхній вигляд та географічне становище, навів свою класифікацію їх та виклав правила розкопів за всіма вимогами археологічної науки того часу. Вже року 1871 на II Археологічному З'їзді В. Антонович подає загальну класифікацію могил і поділяє їх 1) на сторожкові, 2) межові та 3) похоронні могили. Пізніше (1878 р.) він висуває гіпотезу що-до розподілу могил залізної доби на Україні на 3 типи: 1) скитські—давня доба, коли зброю вироблявано і з бронзи, і з заліза; 2) могили середнього періоду залізної доби—зброю вироблявано з заліза, бронза використовувано на прикраси; лютувати ще не вміли; 3) могили найближчого до християнської доби часу; металеві речі лютовані (Збори Т-ва Нест. Літот. 1878 р.).

Нарешті року 1890 на VIII Археологічному З'їзді В. Антонович подає повнішу класифікацію могил, а саме: 1) Могили кам'яної доби,—а) невеликі могили з випростаним кістяком, б) кам'яні кисти з спаленням (у посуді), в) могили з корченими фарбованими кістяками. 2) Скитські могили. 3) Слов'янські. Етнічний їх розподіл—деревлянські, полянські. Такий етнічний розподіл слов'янських могил ми знаходимо також і в лекціях з археології (1890 р.) В. Антоновича. Тут він зазначає 3 типи слов'янських поховань поганського часу: 1) Могили Сіверянські—характерна ознака їх: багаття з перепаленими людськими кістками та речами (типова-чернігівська «Чорна могила»), 2) Полянські—покійник озброєний і похований на коні; речі не злютовані; похорон у глибоких ямах. 3) Деревлянські поховання в неглибоких ямах. Небіжчик по контуру тіла оточений цвяхами, встромленими в землю (натягали укривало), в заможніших могилах дерев'яні надбудови.

Сам В. Антонович колав багато могил (переважно слов'янських) ви-

¹⁾ В. В. Антоновичъ. „О бронзовомъ вѣкѣ въ бассейнѣ Днѣпра“. Тр. IX. Арх. С. т. II, м., 1897, ст. 74—75.

бираючи для досліду невеликі могилки бідного населення і тим студіюючи основний народний тип похорону. Його праці, звязані з дослідями окремих типів слов'янського похорону, напр., «Раскопки въ странѣ древлянъ», *Мат. по археолог. Росс.*, № 11, 1899 (Зразкова праця, що-до розроблення матеріалу з розкопів поховань окремої етнічної одиниці), «О погребальныхъ обычаяхъ Древлянъ и Тиверцевъ по новѣйшимъ раскопкамъ» (Тр. V *Арх. С.*), «Погребальный типъ могилъ Радимичей» (Тр. IX *Арх. С.*) промовляють за глибоке наукове використання матеріалу з розкопів, щоб виявити расові похоронні відміни окремих слов'янських етнічних груп. Віддаючи багато уваги студіям з слов'янської старовини, В. Антонович написав для широких кол громадянства з метою популяризувати слов'янську старовину, дві праці — «Черты быта славянъ по курганнымъ раскопкамъ» (Ханенко, *Древн. Приднѣпр.*, в. V, К., 1902) і «Про життя давніх слов'ян» (Львівське видання Т-ва «Прогресу»).

Багато також зробив В. Антонович для студіювання городищ. До нього мало уваги віддавали цим пам'яткам старовини. В. Антонович оглянув чимало городищ на території України. Напр., восени р. 1877 він подорожував до с. Білогородки на Київщині й зняв план Білогородського городища. На X Археологічному З'їзді в Ризі р. 1896 В. Антонович зачитав працю «Попытка группировки городищъ по ихъ контурамъ въ бассейнѣ Днѣпра». Пам'ятки ці поділено на такі групи: 1) городища-майдани, давніші городища середнього Дніпра; контури їх іноді дуже складні. 2) Циркулярні городища з опуклою серединою; контури круглі. Це давні городища, деякі звязані з деревлянськими могилами. 3) Княжі городища—їх контури залежать від контурів тих високостей, де вони плануються (з XI ст.). 4) Литовські городища з округлими виступами (з XI ст.); 5) Городища кінця XVII—XVIII ст.—прямокутні. Городищам В. Антонович віддав декілька праць, напр., «О городищахъ-майданахъ» (*Чт. О-ва Н. Лѣт.*, кн. 3), «О городищахъ до княжескаго и удѣльно-вѣчевого періода, находящихся въ зап. части древней Киевской земли» (там-само). У цих працях В. Антонович подав разом із своїми власними спостереженнями зазначених пам'яток ще й історичні відомості за городища. Деякі назви літописних городів, напр., Шумського, Пересонинці, Звенигорода він звязував з окремими городищами (див. відповідні його статті у «Тр. XI *Арх. С.*», «Чт. О-ва Н. Лѣт.»).

Так само не залишив без уваги В. Антонович земляні вали, оглянув їх дуже багато, вистудіював і звязав у певну систему. Наслідком цього з'явився його праця—«О валахъ, находящихся на территории древняго Киевскаго княжества» (Тр. IV *Арх. С.*, Казань, 1884), «Змієві вали въ предѣлахъ Киевской земли» (*К. Ст.*, 1884, 3). Тут він відкидає також легенду, що ці вали звязує з ім'ям римського імператора Траяна; він мав їх за укріплення фортифікаційного характеру. Оця от увага до археологічних пам'яток княжої доби (городища, вали) фіксує глибоке заціка-

влення з боку В. Антоновича що-до різних питань, зв'язаних з княжими часами на Україні.

Багато інтересу виявив В. Антонович до археологічних знахідок на території старого Києва. Славне минуле-Києва притягало до цього міста увагу всіх, хто цікавився старовиною, й оточувало сльвом його назву. В. Антонович, як історик та українець, з особливим зацікавленням слідкував за новими знахідками, що освітлювали минуле Києва. Варто згадати тут, як гаряче взявся він виявити правду, коли Київський аматор старовини Кибальчич почав писати в місцевих газетах сенсаційно-фантастичні статті після того, як під час будівництва будинку на Кудрявці знищено урізок Мініхового валу (Кибальчич мав його за Ярославів вал)¹).

Кожна видатніша знахідка, зв'язана з передісторичним, або історичним минулим території Києва, мала місце в замітках, статтях або доповідях В. Антоновича. (Напр., замітка за монетні скарби, за скарби золотих та срібних речей, знайдені в сад. Гребеновського, Бродського та в інших місцях). З великим зацікавленням слідкував він за плануванням міста та за розкопами, що їх переводили в межах старовинних київських поселень. У деяких розкопах він сам брав більшу або меншу участь. Напр., розкопи стародавнього цвинтаря біля Йорданської церкви на Подолі переводив він. Близьку участь брав на початку Хвойчиних розкопів Києво-Кирилівської палеолітичної стації. Він склав три огляди археологічних знахідок на території Києва. («Археологическія находки и раскопки въ Кіевѣ и въ Кіевской губ. въ теченіи 1876 г.» Чт. О-ва Н. Лѣт., кн. I, 1879. «Обозрѣніе предметовъ велико-княжеской эпохи, найденныхъ въ Кіевѣ и ближайшихъ его окрестностяхъ». К. Ст., 1888, 7. «Памятники каменнаго вѣка, найденные въ Кіевѣ въ теченіи 3-хъ послѣднихъ лѣтъ». Тр. X Арх. С., т. IV, М. 1900). Року 1896 В. Антонович зачитав прилюдно доповідь про минуле Києва й його території для широких кіл громадянства, а під час XI Археологічного З'їзду в Києві керував екскурсією з членів та гостей З'їзду по території давнього Києва.

Крім численних розкопів, що їх перевів В. Антонович на території України, він копав на Кавказі з Уваровим і самостійно, брав участь в експедиції з Уваровим та Поляковим для дослідів Муромського пов. на р. Оці в Росії, разом з проф. Шараневичем у р. 1885 зробив подорож до Галичини (Звенигород та Галич) для переведення розкопів²).

У розкопах на території України він мав на меті головним чином виявити давні етнічні одиниці і їх межі. Ось чому він найбільшу увагу віддав дослідям могил пізніших діб.

¹) Див. ст. В. А. „По вопросу объ уничтоженіи Ярославова вала“ Чт. О-ва Н. Лѣт., кн. 10, 1896, а також „Нові археологічні знахідки у Київі“ Зап. Н. Т-ва у Львові, т. V, 1896.

²) Мирон Кордуба, „Звязки В. Антоновича з Галичиною“, Україна, 1928, 5, ст. 51—52.

Ми мали вже нагоду зазначити, що В. Антонович знайшов українську археологію на щаблі аматорського здобування «цікавих» старовинних речей. Завдяки широкій освіті та всебічному археологічному знанню він зумів поставити її на твердий науковий ґрунт, зазначивши наукові методи що-до її вивчання та розкопів. Він перший посистематизував археологічні пам'ятки, вніс в археологічні студії обережність у висновках і продуманий порівняльний метод. Для цього він мав міцний ґрунт, вивчивши археологічні збірки західньо-європейських музеїв та знаючи західньо-європейську археологію. Отже це знання західньо-європейської археології та порівняльний метод, обережно вжитий, В. Антонович широко використав у своїй курсі археології 1890 року.

В. Антонович мав також цінні археологічні праці синтетичного характеру. Це археологічні мапи Київщини та Волини. В них зібрано силу відомостей за археологічні пам'ятки, починаючи з передісторії й кінчаючи історичними часами. Археологічну мапу Київщини видано, як окремий додаток до XV т. «Древностей» видання Московського Археологічного Т-ва р. 1895. Археологічна література східної Європи не мала тоді праць такого характеру і вихід у світ цієї мапи звернув увагу наукових кол.

Першими відгукнулись на це учні В. Антоновича — Хв. Вовк, що за тих часів перебував за кордоном, умістив прихильну рецензію про неї у французькому журналі „L'Anthropologie“ за р. 1896, М. Біляшівський і П. Голубовський (К. Стар., 1896, 3) Пізніше за зразком цих мап складено археологічні мапи Поділля Ю. Сіцінського, та Харківщини акад. Д. І. Багалія. Для мапи Поділля В. Антонович передав Ю. Сіцінському величезний матеріал, що він зібрав для цієї мапи. Пізніше також за матеріалами В. Антоновича П. Голубовський склав археологічну мапу Чернігівщини, проте хоча цю мапу подано на XIV Арх. з., її не надруковано. Чи збереглися ці матеріали і де вони знаходяться, невідомо¹⁾.

Мапи В. Антоновича й до нині залишаються вихідними працями цього характеру, дарма, що після цього українська археологічна наука зробила крок уперед. Тепер археологічний матеріал значно збільшився — виявлено багато нових пам'яток та варіантів різних типів культур.

Не менш важлива була науково-організаційна робота, що перевів її В. Антонович на археологічних з'їздах та в музеях Київського університету Нумізматичному та Археологічному.

Уперше Київський університет делегував В. Антоновича на II Археологічний З'їзд до Петербургу р. 1871. Далі В. Антонович брав діяльну участь у всіх археологічних з'їздах, кінчаючи XIII З'їздом у Катеринославі р. 1905, де він був присутній вже з підірваними хворобою силами. На з'їздах він був спочатку за секретаря, далі за голову, й за почесного голову відділу «Первобытные древности». Оце обрання його на XII та

¹⁾ Відомості ці ласкаво подала мені К. М. Мельник-Антонович. За це широко дякую їй.

XIII Археологічних З'їздах на почесного голову, було ознакою високого цінування його праці на терені археологічної науки. На деяких з'їздах він зачитував по кілька доповідів і завжди брав жваву участь в обговорюванні різних питань, вносив свої корективи, висловлював свої гадки, базовані на цінних спостереженнях. В організації III, а на Україні першого, Археологічного З'їзду у р.р. 1873—74 він брав найближчу участь і, не вважаючи на великі перешкоди з боку консервативних колів київської професури, йому пощастило довести до краю працю Підготовчого Комітету в справі скликання III Археологічного З'їзду¹⁾.

Року 1880 його виряджено від Київського університету для наукової праці за кордон; на археологічному конгресі в Лісабоні він був за представника цього університету; там він зачитав реферат „Sur les tumulus de la vallé du Dniéper“²⁾.

Не меншу роботу перевів В. Антонович в Археологічному Музеї київського університету. Року 1873 збірки цього музею поділено на два музеї — археологічний та музей мистецтв. Керувати Археологічним Музеєм доручено В. Антоновичеві. Отож і тут, у музейній роботі, він виявив себе, як найкращий робітник. Експонати, що не мали археологічного значіння передано до відповідних місць, кількість речей значно збільшилась, а наукова цінність їх значно підвищилась. Речі вступали з розкопів В. Антоновича з точними щоденниками, а також із розкопів його учнів (К. М. Мельник, проф. В. Ю. Данилевича, акад. М. Т. Біляшівського). Приватні особи охоче дарували археологічні речі; на невеликі університетські асигнування музеєві В. Антонович купував цікаві експонати. В. Антонович також брав участь разом з О. Лазаревським в організації Київського Музею.

Ім'я Антоновича, як видатного вченого, а також його привітна, доброзичлива і скромна вдача дуже притягали до нього людей. Один з його учнів, відомий історик-географ-пумізмат пок. проф. Вас. Ляскоронський у своїх споминах про В. Антоновича згадує з якою жадобою чекав він, зянак-студент, повернення ззакордону проф. Антоновича, щоб послухати його лекції та попрацювати під його керівництвом. Тільки це примусило його вступити до Історично-Філологічного факультету Київського університету³⁾. Ось чому В. Антонович мав багато учнів. Чимало з них пізніше здобуло собі своїми роботами відомі наукові імення й багато зробили для української науки та культури. Відмітимо з них тих, що на їхній діяльності та праці відбивалась робота В. Антоновича, як археолога. До них належить: К. М. Мельник-Антонович, акад. М. Грушев-

¹⁾ Проф. В. Данилевич—„Проф. В. Б. Антонович та Археологічний музей ІНО“ Зав. Київськ. Іст. Нар. Освіти, кн. III, К., 1928, ст. 9—13.

²⁾ Акад. Д. І. Багалій. „Листи до мене проф. В. Б. Антоновича, як матеріал до його біографії“—Наук. Зб. Харк. Н.-Досв. Кат., ч. 2—3, 1926, ст. 134.

³⁾ „Невидані спогади В. Г. Ляскоронського за Володимира Боніфатієвича Антоновича, як професора“,—Україна, 1928, кн. 6, ст. 70—71.

ський, акад. М. Біляшівський¹⁾, Хв. Вовк, акад. Д. Багалій, проф. В. Ляскоронський, проф. В. Данилевич, В. Доманицький, Д. Шербаківський.

Спроби характеризувати В. Антоновича, як археолога, надрукували (а дехто зачитав на прилюдних зборах) такі дослідники: акад. Д. Багалій²⁾, С. Томашівський³⁾, Г. Павлуцький⁴⁾, В. Щербина⁵⁾, І. Линниченко⁶⁾, проф. Макаренко (зачитав на зборах Археолог. Секції УАН р. 1923), проф. Ляскоронський⁷⁾, проф. Данилевич⁸⁾.

У цих характеристиках автори відзначили великі заслуги В. Антоновича перед українською археологією й цілком правильно поставили його на перше місце серед археологів другої половини XIX ст.

Як уже згадувано, В. Антонович своїми дослідками в галузі археології та вживанням наукових методів що-до розкопів, поставив українську археологію на рівень з вимогами європейської науки. Проте й зараз, а тим більш у 2-й половині XIX ст., українська археологія не могла розв'язати низки складних питань. Отже тому деякі твердження В. Антоновича зустрічали розходження в деякого з дослідників, і зараз, коли нагромадилася вже значна кількість археологічного матеріалу, а деякі питання глибше розроблено, деякотрі погляди В. Антоновича одкинута. Напр., питання про відсутність на території України бронзової доби. Вже Хв. Вовк одзначив на території Східньої Європи існування доби, коли разом з кам'яним знаряддям уживано бронзових⁹⁾. Далі на X Арх. З'їзді М. Бранденбург зачитав реферата, в якому доводив, що похорони з конем належать до кочовиків. Тепер загально визнано належність шиферних прясличок до слов'янської доби.

В історії української археології постать В. Антоновича яскраво відрізняється на тлі тих течій, що так, або інакше впливають на розвиток археологічних студій. Обережний дослідник, орудуючи науковим методом європейської науки, він боровся з аматорським напрямком, що існу-

¹⁾ Петро Курінний „Академик Микола Теодотович Біляшівський, як археолог“, — Зап. Іст. Філ. відд. ВУАН, кн. IX, К. 1926, ст. 27, 28.

²⁾ Д. Багалій — „Антонович Владимирь Бонифатіевичь“, — Крит. біограф. словарь Венгерово, т. I. А. СПб., 1889, ст. 664—665.

³⁾ Д-р С. Томашівський — „Володимир Антонович“, Львів, 1906, ст. 7—15.

⁴⁾ Григорій Павлуцький — „В. Антонович, як археолог“, — Зап. Укр. Наук. Т-ва в Київі, кн. III, К. 1908, ст. 15.

⁵⁾ Ръч В. И. Щербини „Воспомянаніе о В. Б. Антоновичь“, — Чт. О-ва Н. Лѣт, кн. 21, в. I—II, К. 1909.

⁶⁾ И. А. Линниченко — „Владимирь Бонифатіевичь Антоновичь“, — Тр. IV А. С., т. III, М. 1910.

⁷⁾ Василь Ляскоронський — „Володимир Бонифатіевичь Антонович, як археолог“, — Україна, 1928, кн. 5, ст. 88.

⁸⁾ Проф. В. Данилевич — „Проф. В. Б. Антонович та Археологічний Музей І. Н. О.“, — Зап. Київськ. Інст. Нар. Осв., кн. III, К., 1928, ст. 9—13.

⁹⁾ Додаток II до М. Гервеса „Первобытная культура. Бронзовыи вѣкъ“. Рига 1914.

вав, та й тепер існує, в українській та російській археологічній науці. Надання особливого значіння окремії знахідці і фантастичне тлумачення явищ без критичного підходу зустрічало рішучий опір з боку В. Антоновича. Цей погляд на аматорську течію перейняли й учні В. Антоновича, що працювали в галузі археології. Так само окреслив В. Антонович своє ставлення до другої течії в археології—до захоплення західно-європейською класифікацією і прив'язання її до археологічних українських пам'яток. Як згадувано, в своїх лекціях з археології В. Антонович характеризував класифікацію Моргілье, як непридатну для інших країн, окрім Франції. Ця спроба перенести західно-європейську класифікацію на археологічні пам'ятки України мала представників у давній археології, напр., Хв. Вовка, і досить сильна й за наших часів. Течія ця викликала справедливі зауваження з боку акад. М. Грушевського¹⁾ та галицького археолога Гребеняка²⁾.

Заслуга В. Антоновича перед українською археологією полягає також і в тому, що він у досліджах археологічних пам'яток брав до уваги їх місцевий характер і ті місцеві географічні умови, за яких виникли ці пам'ятки і вже аж після цього порівнював їх з археологічними пам'ятками Західної Європи.

¹⁾ М. Грушевський. „Історія України-Руси“, т. I, К., 1913, ст. 31.

²⁾ Вол. Гребеняк. „Сліди скитської культури в Галиччині“. Записки Наук. т-ва ім. Шевченка, р. 1913, т. СХVІІ—СХVІІІ ст. 9.